

A KÁRPÁT-MEDENCE FOGALOM ÚJJÁSZÜLETÉSE MAGYARORSZÁGON AZ 1980-AS ÉVEK VÉGÉTŐL+

Hajdú Zoltán
hajdu@rkk.hu

7621 Pécs, Papnövelde utca 22, MTA KRTK RKI DTO,

1. Bevezetés

Mind a földrajztudományban, mind pedig az oktatásban és a szélesebb politikai, társadalmi, közösségi gondolkodásban, szóhasználatban sajátos szakmai, értelmi, érzelmi, politikai megfontolások kapcsolódhatnak egy-egy területi egységhez, kategóriához. Minden földrajzi nevezéktanok, térbeli kategóriának szükségszerűen vannak történeti és politikai vonatkozásai, más struktúrákban is megjelenő hatásai. Sajátosan jelennek meg a különböző területi kategóriák és földrajzi nevek azokon a területeken, amelyeken az államhatalom többször változott, (uralomváltó területek), ahol minden területi változás új térszemléletet és új földrajzi névanyagot is jelentett. Ha szisztematikusan megnézzük Európa politikai térképének hosszú távú történeti átalakulását, akkor láthatjuk, hogy a kontinens felszínének jelentős része az „uralomváltó terület” kategóriájába tartozik.

Különösen fontos ez a kérdés Közép-Európában, ahol több nemzet, sok nemzetiség élt együtt, s ezek eltérő időszakokban élték meg „dicsőségkorszakukat”, s egymást mintegy váltva jutottak hatalmi szerephez az állami-területi folyamatok irányításában. Mindegyik közösség a maga térszemléletét tartja önmagára nézve adekvátnak (s ez rendben is van, ha a vele együtt élők térszemléletét is a magáéval azonos értékűnek fogadja el), s így egyfajta „térszemléleti kavalkád” és nevezéktan jön létre szint minden kisebb-nagyobb földrajzi egység esetében.

A Kárpát-medence Közép-Európán belül is kitűnik az államhatárok gyakori és alapvető változásaival. Különösen lényegi elem ez a modernizáció időszakában. Birodalmi és kisállami struktúrák váltották egymást.

1995-től kezdve, Ausztria belépésével, megkezdődött a földrajzi értelemben vett Kárpát-medence különböző területeinek csatlakozása, beilleszkedése az Európai Unió keretei közé. Ez a folyamat 2004-ben erőteljesen kibővült Magyarország, Szlovákia, Szlovénia csatlakozásával, majd 2007-ben Románia belépésével a medence területének döntő része az EU keretei közé került. Horvátország 2013-as teljes jogú csatlakozásával már csak a szerbiai és az ukrainai Kárpát-medencéhez tartozó részek maradtak „kívülállóak”.

Rövid elemzésemben arra vállalkozom, hogy bemutassam a Kárpát-medence fogalom 1980 utáni ismételt „használatba vonásának” sajátos összefüggéseit Magyarországon. Nem elsősorban a földrajztudományra koncentrálok, melynek keretei között azért a rendszerváltás előtt is megjelenhetett, ha nem is válhatott dominánssá, hanem sokkal inkább a politikai és a közösségi szférára.

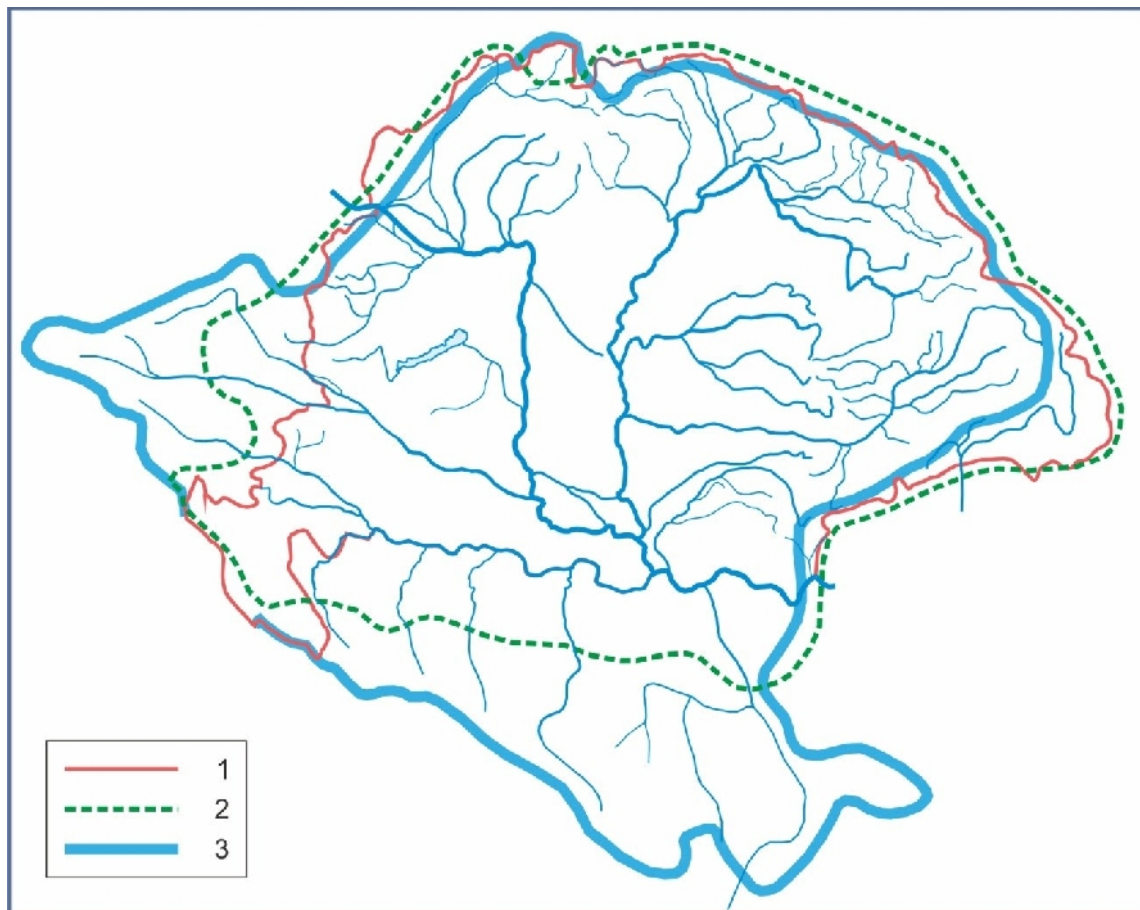
+A tanulmány a 104801 nyilvántartási számú OTKA kutatás keretében készült.

2. Kényes tércategória-e a Kárpát-medence?

A Kárpát-medence kategóriája a magyar földrajztudományban természetföldrajzi-morfológiai egységként fogalmazódott meg, majd fokozatosan komplex tartalmú tércategóriává alakult. A közgondolkodásban is viszonylag későn „állandósult”, korábban a Pannon-, Magyar-, Kárpáti-medence (stb.) is megjelent az elemzésekben. Valójában csak a két háború között stabilizálódott világos térfogalomként a megnevezés (HAJDÚ ZOLTÁN 2004). Akkor sem kizárólagosan, hiszen Jócsik Lajos 1944-ben már (és még) úgy vélte, hogy sokkal korrektebb a „Közép-Dunamedence” megnevezés és annak használata (JÓCSIK LAJOS 1944).

A földrajzi táj (államtáj) és az államok tagozódása, viszonya természeti földrajzi környezethez (tájállam) lényegi kérdésként vonul végig a modern magyar földrajztudomány történetén (HAJDÚ Z. 1996). A magyar földrajztudomány története nagy részében a politikai tér (Magyarország, Magyar Birodalom) elemzésének adott elsőbbséget. Csak Trianon után vált lényegessé a Kárpát-medence mint természeti nagytáj földrajzi kutatása. Az orográfiai, vízrajzi kérdések, a természetes politikai hatások elmélete Trianon előtt és különösen utána „egymásba csúszott” (1. ábra)

1. ábra: Magyarország természetes határai

Forrás: Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly szerk. 1924.

Jelmagyarázat: 1. Magyarország politikai határai 1914-ben, 2. Magyarország tudományos alapú, potenciális természetes határa, 3. a Duna vízgyűjtő területe

A „Kárpátmedence” folyóirat (1941-1944) között meghatározó szerepet játszott abban, hogy a szűkebb értelemben vett geológiai, földrajzi szaktudományon kívül a magyar politikai, gazdasági, kulturális elit lényegesen jobban megismerje a Kárpát-medence történetileg változó problematikáját (HAJDÚ ZOLTÁN 2005).

Baráth Tibor történeti, történetfilozófiai monográfiájában (BARÁTH TIBOR 1943) mind az ország-, mind pedig az államépítés kérdéskörét rendkívül széles körben fogalmazta meg, alapvető nemzetközi párhuzamok feldolgozásával szemléltette a Kárpát-medence történetileg változó térszemléletét.

Az 1989-1990 évi rendszerváltás közben és után három érdemi lehetőség állt a magyar földrajztudomány és szélesebb értelemben a magyar társadalom előtt szűkebb térszemlélete újraformálásakor:

- visszatér a két világháború közötti időszakhoz, amikor Magyarországon elsődlegesen a történelmi Magyarországot értették (erre volt példa Frisnyák Sándor történeti földrajzi munkája FRISNYÁK S. 1990), amely már címlapján is a korábbi hozzáállást mutatta (kontúr történelmi Magyarországon belül a trianoni ország),
- avagy szintén visszatér, de Bulla Béla és Mendöl Tibor hagyatékához (BULLA B.-MENDÖL T. 1947), s azt mondja, hogy a Kárpát-medence a szűkebb értelemben vett földrajzi környezete, s azt kimondatlanul azonosítja a történelmi Magyarországgal,
- Közép-Európa válik a magyarság legszűkebb szomszédsági környezetét megjelenítő tércategóriává.

A magyar földrajztudomány és a magyar társadalom mindhárom irányba elindult, mindmáig vannak példák mindkét megközelítésre (sőt a direkt módon vállalt „Nagymagyarország”-ra is, s nem csak internetes anyagokban, hanem e címen publikált folyóiratban is).

3. A politikai térszemlélet, a „tércsofégy-vállalási” folyamatok változásainak sajátosságai a rendszerváltás után

Az 1988-tól megjelenő új politikai szerveződések új módon foglalmazták meg szomszédsági szemléletüket, illetve tettek kísérleteket a politikai tércsofégy megfogalmazására. A felerősödő politikai folyamatokban elsősorban Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa, euró-atlanti térség stb. jelent meg valamiféle viszonyító tércsofégyként, s nem a Kárpát-medence.

A rendszerváltáskor demokratikusan megválasztott Antall József kormányfő és kormánya a nagy nyilvánosság előtt a „Közép-Európa a tércsofégyünk alapkerete” jegyében és szellemében jelent meg. Elhangzott ugyan a „lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke” megfogalmazás, de ha az Antall József Baráti Társaság adatbázisa alapján teljes körűen áttekintjük Antall József politikai munkásságát, parlamenti beszédeit, felszólalásait (<http://www.antalljosef.hu>), akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy nem igazán favorizálta a Kárpát-medence fogalom használatát.

A kérdéskör összetettségére talán a leginkább szemléletes példa a Nahimi Péter főszerkesztésében megjelent kötet (NAHIMI PÉTER 1992). A kötet címében vállaltan a Kárpát-medence esélyeiről és reményeiről szól, címlapján a Kárpát-medence „csonka térképe” szerepel, az összegyűjtött előadások tanulmányok, nyilatkozatok, elemzések szövegéből pedig „csak” a Kárpát-medence hiányzik érdemben. Mind a kormányzat képviselői, mind a határon túli magyar személyiségek feltehetően tudatosan kerültek a tércsofégy megnevezését, bár Szócs Géza és Duray Miklós megjelenítette azt. A „szomszédos országok” kifejezés gyakran előfordul, s ennek tükrében érthető, hogy elsősorban „Közép-Európa” jelent meg a legkisebb szomszédsági tércsofégyként.

Az 1996-ban elfogadott LIII. törvény „A természet védelméről” mintegy „beemelte” ismét a magyar törvénykezésbe a Kárpát-medence fogalmát, majd a 2000. évi I. törvény az államalapításról és a Szent Koronáról tovább vitte a fogalomhasználatot. (Ez azt is jelenti, hogy mind a baloldali, mind pedig a jobboldalinak mondott kormányok számára elfogadható volt a Kárpát-medence fogalma, illetve törvényszövegben való megjelenítése.)

Az elmúlt több mint két évtizedben lényegében fokozatosan meghatározó tendenciává a Kárpát-medence felvállalása vált mind a földrajztudományban, mind pedig a szélesebb értelemben vett társadalmi közegben. A földrajztudomány vállalását leginkább a 2012-ben megjelent Kárpát-medence földrajza összegzi (DÖVÉNYI ZOLTÁN szerk. 2012).

A térkategória nem csak a földrajztudományban, hanem a politikai közbeszédben is növekvő szerepet kapott, majd bizonyos értelemben megindult szervezeti integráló térkategóriaként való hasznosítása is. Nem véletlen, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása után jött létre 2004. szeptember 10.-dikén a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF). A KMKF elsődleges célja és feladata az volt, hogy folyamatosan átgondolja az új helyzet adta lehetőségeket. (Kívülről azért támadták a szerveződést, mert Kárpát-medencei Magyar Parlamentnek tekintették.)

A Magyarország és szomszédjai egy részének uniós csatlakozásakor a Kárpát-medence területe az egyik államterületileg leginkább felszabdalt egységnek volt tekinthető Európában (2. ábra). A medencében területileg jelen lévő, érdeket államok eltérő módon voltak jelen, de mindegyik fővárosból sajátosan tekintettek az alvízi Magyarországgal közös határaikra.

2. ábra: Magyarország határainak szomszédsági fővárosi látószögei, 2004-ben, az ország EU csatlakozásakor

Forrás: HAJDÚ ZOLTÁN szerk. 2005

A társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokban egyszerre jelent meg 2004-től az európai uniós térdeia és területfejlesztési-programozási térszemlélet, a Kárpát-medence

területéből részesülő államok közötti két- és sokoldalú viszony, a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésének kérdésköre, s ezek mellett, de korántsem csak ezek alatt a magyar-magyar kapcsolatok alrendszer is.

A szomszédos államokban gyanakvást keltett a térfogalom ismételt magyarországi előtérbe kerülése. Lényegében egyetlen szomszédos ország tudományos szemléletében sem azonosultak a térkategóriával. Ezért lehetett 2011-ben megfogalmazni és feltenni a kérdést, hogy: „Egyedül vagyunk a Kárpát-medencében?”.

A politikai szereplők különösen Szlovákiában adtak hangot a térkategória elutasításának. Ugyanakkor a román tudományos és politikai elit körében egyre inkább polgárjogot nyert a Kárpát-medence mint egész (STEFAN IMRE 2009).

A 2011. április 18-án elfogadott új magyar alaptörvény a Nemzeti Hitvallásban megfogalmazta: „... a Kárpát-medence természet adta és ember által alkotta értékeit megóvjuk és ápoljuk”. Az alaptörvény e tekintetben nem a mai Magyarországra, nem is a történetire, hanem a természeti nagytájra utal. (Hogy az országhatárokon kívül ki milyen asszociációkat érez e kitételrel szemben, az izgalmas kérdés.)

4. Van-e önálló helye a Kárpát-medencének az Európai Unió területfejlesztési politikájában?

A regionális politika szükségszerűen jelent meg az EU közösségi politikái között, s mindenkor egybekapcsolódott a tagállami kör és területi bővítéssel. A különböző programozási időszakokban az EU némileg eltérő fejlesztési politikát és gyakorlatot folytatott (European Commission: History of the Community Regional Policy.)

1975-ben életre hívták az Európai Regionális Fejlesztési Alapot, mely meghatározó szerepet kapott a területi folyamatok kezelésében. Az EU 1992-től elmélyítette a regionális politikát, létrejöttek a strukturális alapok, a kohéziós alap, s megalakult a Régiók Bizottsága. A két alap 1993-1999 között jelentős pénzügyi támogatásban részesült. A kiemelt célok között jelentős szerepet kapott a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a környezetvédelemmel kapcsolatos projektek finanszírozása.

Nem az EU keretei között, de annak részvételével és támogatásával jött létre 1991-ben az „Alpok Konvenció”. A hegység területén nyolc állam osztozik, s közvetlenül mintegy 14-15 millió ember él a hegyvidéki területeken. A projekt alapvetően környezetvédelmi indíttatású volt, de fokozatosan szélesebb kérdésekre is kiterjedt az együttműködés.

1989-ben elindult az INTERREG kezdeményezés. Az EU különböző területi szinteken, illetve területközi kapcsolatrendszerekben kívánta elősegíteni a területi fejlődést és kohéziót. A regionális politikában így jelentős szerepet kaptak az államhatárokon átnyúló (CBC) programok, az államokat strukturálisan átlépők (transznacionális programok) valamint a szűkebb értelemben vett interregionális, a régiók közötti kapcsolatok tudatos építése.

Az EU 1995-ben – Ausztria csatlakozásával – „lépett be” a Kárpát-medencébe. Ausztria csatlakozására egy programozási időszak közben került sor, így a már kialakult célok, pénzügyi struktúrák keretébe illeszkedtek be az országot érintő fejlesztések. Burgenland kiemelt pénzügyi támogatásban részesült 1994-1999 között. Az EU Nyugat-Magyarország és Nyugat-Szlovákia irányába fejtett ki gazdasági és intézményes hatásokat, fogalmazott meg és támogatott fejlesztési célokat. Az együttműködés elsődlegesen államhatárokon átnyúló kapcsolatok és struktúrák fejlesztésére irányult.

Lényegében az „Alpok Konvenció” példáján 2003 májusában, hét érintett ország részvételével jött létre a „Kárpátok Konvenció” (Egyezmény a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlődéséről). Az egyezmény elsősorban a hegyvidéket öleli fel, nem terjed ki teljesen a medencére, azt nem is nevesíti.

2004 májusától Magyarország, Szlovákia és Szlovénia, majd Románia 2007. évi csatlakozásával a Kárpát-medence nagyobb része az EU területének részévé vált. Ettől az időponttól kezdve az új tagállamok maguk is formálói és megvalósítói váltak a regionális politikának. 2000-2006 között, (különösen 2004 után) Magyarország, Szlovákia és Szlovénia jelentős támogatásokban részesült a strukturális alapokból.

A Kárpát-medence, illetve az új tagok szempontjából a 2000-2006 közötti időszak egyik leglényegesebb területpolitikai folyamata az INTERREG III B (CADSES) volt. A CADSES 18 ország, illetve egyes országokból csak régiók transznacionális együttműködése volt. A Kárpát-medence bekapcsolódott területei beintegrálódtak egy hatalmas térbe, azon belül nem képeztek semmilyen tekintetben önálló részintegrációt.

A szomszédsági és a határokon átnyúló területi politikai folyamatok szempontjából meghatározó jelentőségű kérdés, hogy Magyarország sok tekintetben „államhatárookra vetett ország”. Az ország és a szomszédság egy részének EU csatlakozásakor az ország határai körül eltérő „EU státuszú” területek éltek. Magyarország számára az államhatárokon átnyúló kapcsolatok kiemelt fejlesztése elemi célként jelent meg.

A 2007-2013 közötti programozási időszak egészére vonatkozóan már egységes szemléletben jelenítette meg fejlesztési politikáját.

Az EU területi szemléletében és kohéziós politikájában egyszerre jelent meg a 2007-2013 közötti programozási időszakban:

- a nemzeti szintű területi fejlesztések támogatása, az egyes országokon belüli sajátos adottságokkal rendelkező területek felzárkóztatásának támogatása,
- az államhatárokon átnyúló kapcsolatok fejlesztésének programja, melynek keretei között 2007-2013 között a magyar határtérségek kivétel nélkül bekapcsolódhattak valamilyen módon és mértékben a pályázati és fejlesztési folyamatokba,
- a transznacionális programok, melynek során a korábbi hatalmas CADSES térséget kettéosztották, s ennek következményeként és eredményeként Magyarország egyszerre vált részévé a „Közép-Európa” és a „Délkelet-Európa” programozási és projektterének.

„Brüsszselből nézvést” a Kárpát-medence területe potenciálisan a Délkelet-Európa nagytér keretei között jelenhet meg egészként. (Különösen fontos a későbbiekre nézve Horvátország EU csatlakozásának megtörténe, Szerbia tagjelölti státuszának megszerzése.)

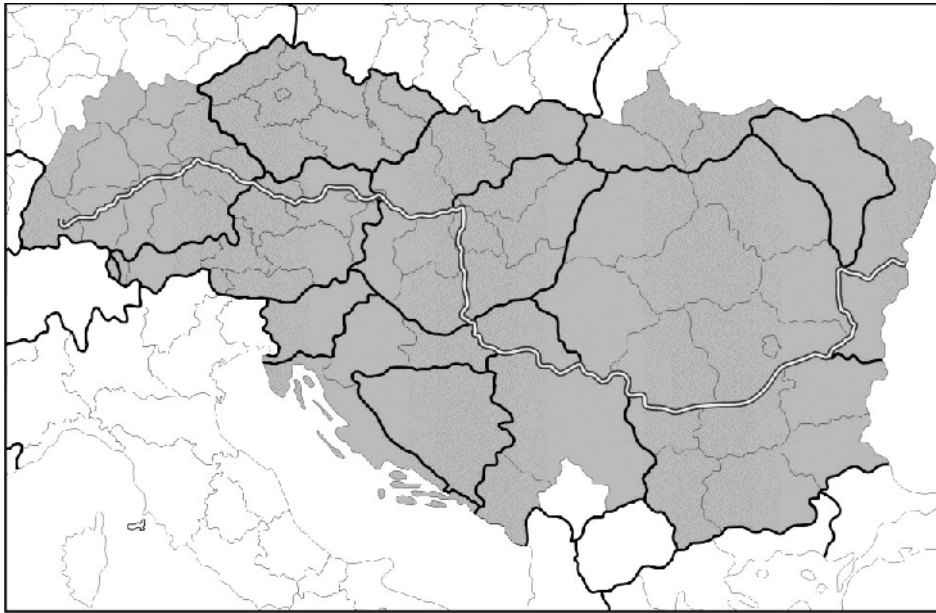
A Kárpát-medence és a nagytáji együttműködés számára alapvető feladatokat, s egyben lehetőségeket jelent az EU Víz Keretirányelv (2000/60/EK), mely 2000. decemberében lépett hatályba. Az EU VKI legfontosabb célja, hogy 2015-re „jó állapotba” kerüljenek mind a felszíni, mind pedig a felszín alatti vizek. (A mellékelt térképen a Kárpát-medence területe nem jelent meg egységes vízgyűjtőként).

Bár az EU VKI még Magyarország csatlakozása előtt került elfogadásra, mindenben megfelel az ország legátfogóbb érdekeinek, hiszen a Duna teljes vízgyűjtőjének „rendbe hozása” éppen úgy érinti, mint a Közép-Duna-medence vizeinek átfogó javítása (www.vizeink.hu).

Magyarország - érdekeit felismerve – jelentős szerepet játszott az EUDRS előkészítésében és a féléves EU elnökség időszakában az elfogadtatásában. A Duna-térség lehet a Kárpát-medence (Közép-Duna-medence) európai integrálásának egyik lényegi eleme, különösen, ha hosszú távon fennmarad a kiemelt jellege. Az EUDRS nem a folyóról, hanem a folyó által összekapcsolt területekről szól (3. ábra).

Az EUDRS prioritásai minden tekintetben megfelelnek a magyar érdekeknek, az ország nagytársági illeszkedésének szinte minden elemét érintik.

3. ábra: Az Európai Unió Duna stratégia projektterülete

Forrás: EUDRS, 2011.

5. Összegzés

A Kárpát-medence és államai új lehetőségekkel és kihívásokkal kerültek szembe az európai uniós csatlakozás után. Az alapkérdéssé az vált, hogy milyen módon és mértékben fogja meghatározni a magterület a belső, egymás közötti kapcsolataik és területi folyamataik jellegét, minőségét, intenzitását, illetve, hogy maguk miként fordulnak a magterület, illetve egymás felé.

Úgy tűnik, hogy a makrostruktúrák kezelésében hosszabb távon inkább a magterület lesz a domináns, ugyanakkor a Kárpát-medence mint EU szinten legfeljebb „mezorégió” kínál lehetőségeket az együttműködés számára.

A medencei együttműködés egyik meghatározó mozgatója a medencefeneki, így minden, a medencében jelen lévő országgal szomszédos Magyarország lehet.

Magyarország számára további lehetőséget kínál és egyben felelősséget is jelent, hogy számbeli csökkenése ellenére, még mindig a magyarság szállásterülete a leginkább centrális a medencében, s a medence minden közösségével tömegesen él együtt. Ez egyszerre jelenti azt, hogy a magyarság a legszélesebb nyelvi kapcsolatok birtokosa, s egyben a gazdaság hálózatos működtetésének egyik potenciális hordozója is.

A Kárpát-medence az Európai Unión belül egységként csak az érintett államok „közös legitimációja” alapján fejlődhet szervesen. Meg lehet ugyan fogalmazni hangzatosan, hogy a „Kárpát-medence magyar belgazdasági tér”, de ennek a gyakorlatba történő, egyoldalú érvényesítésére sem a magyarság egészének, sem a mindenkori magyar kormányoknak nincs lehetősége. Ugyanakkor az EU, a Duna stratégia, a szomszédosági kapcsolatok, a határokon átnyúló alrendszerek, a magyar szállásterületek együttműködése valóban kínál egy valós lehetőséget a jövőben.

Irodalom

ÁDÁM JÁNOS IMRE 2011: *A Kárpát-medencei Gazdasági Térség programja*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Kárpát-medencei Térség Gazdaságfejlesztési Főosztály. <http://cesci-net.eu/IV-muhely-eloadasok>. Letöltés: 2012. 04. 10.

BARÁTH TIBOR 1943: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár. Nagy Jenő és fiai.

BÁTKY ZSIGMOND – KOGUTOWICZ KÁROLY (szerk.) 1924: *Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre*. Harmadik kiadás. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának Kiadása.

BILLO KÁRMEN 2011: *Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési koncepció. Duna Stratégia*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Kárpát-medencei Térség Gazdaságfejlesztési Főosztály.

ERDÉLYI MAGYAR NEMZET TANÁCS 2011: *Mikó Imre terv. A gazdasági összefogás programja. Vitairat*.

BULLA B.-MENDÖL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, Egyetemi nyomda.

DÖVÉNYI ZOLTÁN (szerk.) 2012 *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HAJDÚ ZOLTÁN 1996: Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományon belül. Földrajzi Közlemények, 120. (44.) köt. 1996. 2-3. sz. 137-149. o.

HAJDÚ ZOLTÁN 2004: *Carpathian Basin and the Development of the Hungarian Landscape Theory until 1948*. Discussion Papers, No. 44. Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, No. 44.

HAJDÚ ZOLTÁN 2005: A „Kárpátmedencével” a Kárpát-medencéért. In: IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet pp. 32-36.

JÓCSIK LAJOS 1944: *A Közép-Dunamedence közigazdasága*. Magyar Élet Kiadása.

NAHIMI PÉTER (főszerk.) 1992: *Esélyek és remények a Kárpát-medencében*. Nemzetpolitikai Szemle (Magyarság és Európa) Budapest, Euro-Hungária, Interetnica Alapítvány.

STEFAN IMRE, követtanácsos, Románia Nagykövetsége 2009. szeptember: *Kárpátmedence Régió. Országai, gazdasága, lakossága. Régiófejlesztések*. www.hkik.hu/download.php?ld=3349. Letöltés, 2012. 04. 16.

VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2012: *Vidékfejlesztési együttműködések a Kárpát-medencei határon túli magyarsággal*. Nemzeti stratégiai program.